

Menu

Základní informace

Archiv

Aktuální číslo

Redakce

Předplatné

Pokyny pro autory

Hledání v archivu:

Hledej

Z dějin našeho pravopisného názvosloví

Emanuel Michálek

[Drobnosti]

(pdf)

[218] Před 450 lety vyšla tiskem v Náměšti nad Oslavou první česká mluvnice. [1] Její autoři, zvláště utrakvističtí kněží Beneš **Optát** z Telče a Václav **Philomates** z Jindřichova Hradce, v ní shrnuli své zkušenosti získané při překladu latinského znění Nového zákona pořízeného humanistou Erasmem Rotterdamským do českého jazyka. Český překlad Erasmoveho textu Nového zákona vyšel tiskem právě tak jako mluvnice na něm založená roku 1533 rovněž v Náměšti. Názvosloví náměštské je sice značně ovlivněno terminologií latinskou, jak tomu bylo v staré době obecně, přesto však v něm najdeme také nejeden termín domácího původu. Někdy je dokonce možné předpokládat, že jde o výraz uvedený do naší slovní zásoby právě první českou tištěnou mluvnici.

K takovým případům patří v oddílu věnovaném pravopisu např. slovo *čárka*. Úsek o pravopise, označovaném přejatým výrazem *orthographia*, zpracoval v náměštské mluvnici Beneš Optát. Předmět svého výkladu, *orthographii*, charakterizoval jako jednu ze stránek gramatiky české, *kteřáž učí českou řeč právě a vlastně* (tj. správně a náležitě) *psáti i čísti*. [2] Slovem *čárka* se v Optátově pojednání vykládá z latiny přejaté *akcent*, jak svědčí výklad o grafickém označování dlouhých samohlásek: *Nad vocalemi, tj. nad hlasitými literami ..., sluší znamenati akcenty, tj. čárky tenké, na stranu tržené. Kdežkoli ten akcent nad kterou stojí, tu jest toho hlasu neb zvuku dlouhé vstřejší znění* (s. 4). V staré češtině před rokem 1500 se slovo *čára* (zdrobnělina *čárka* není doložena) vyskytuje např. v jednom z rukopisů **Klaretova** *Glosáře* (verš 75) [3] jako synonymum k *črcha* za lat. *linea*. Není to však v souvislosti s názvoslovím mluvnickým, které Klaretovy slovníky přinášejí, ale v oddíle o nadpřirozených jevech a o nebi. To však nepřekvapí, uvážíme-li, že různé čáry a kruhy ryté do země patřily k starobylým ochranným znamením, které měly člověka chránit proti démonům, [4] jak svědčí např. doklad ze *Staročeských životů svatých otců* (vyd. E. Smetánka v Praze 1909, s. 72): *Před tú jeskyni na piesku (světec) čáru prstem učiní a řka: Zaklínají vás, zlí dábli..., abyšte nepřestúpali té čáry*. Rovněž další staročeské doklady na slovo *čára* svědčí o jeho užívání ve spojení s tajemnými neznámými silami. Tak např. v lékařství se hledala souvislost nejen mezi působením hvězd a lidskými osudy, ale i mezi vnější podobou člověka a jeho vlastnostmi povahovými. To se ukazuje např. [219]v *Hvězdářství krále Jana* fol. 68b, kde *rucě, na nichž sú čáry červené*, dokazují svárliivost příslušné osoby. V oblasti právní se spatřovalo působení nadpřirozených sil v božích soudech, ordálech, [5] když se např. soubojem měla z rozhodnutí soudu dokázat vina, popř. nevina obžalovaného. Také v těchto souvislostech se objevuje *čára* jako vymezení místa, kde sporné strany souboj podstupovaly: *Žádný ... nemož ortele ... haněti před právem ani ten muž, kterýž sedati* (tj. podstoupit souboj) *má, když do čáry přijde*, praví se v českém překladu práva saského (rukopis Národního muzea v Praze III E 46, fol. 118a). Všechno to dosvědčuje, že se v staré češtině slovo *čára* neužívalo v souvislosti s pravopisem. Čárka jako diakritické znaménko se označovala v staré češtině souslovím *nabodeničko dlúhé*, srov. *Staročeský slovník*, Praha 1970, s. 17. Zdá se proto, že *čárku* v oboru ortografie zavedla náměštská mluvnice. O kontinuitě tohoto výrazu v češtině doby střední svědčí mimo jiné doklad z 11. kapitoly **Komenského** *Labyrintu*, kde poutník nalézá mezi gramatiky *plno ... malujících litery, čárky a puňktíky*. Má tedy i slovo *čárka* ve významu diakritického znaménka za sebou již dlouhou historii, třebaže se v staré češtině ještě nevyskytovalo.

[1] Srov. o tom V. **Petráčeková**, *Konference o starší české, slovenské a slovanské jazykovědě*, NR, 66, 1983, s. 269–272.

[2] Náměštskou mluvnici citujeme podle vydání I. **Hradila** a J. **Jirečka**, *Jana Blahoslava Grammatika česká* dokonaná l. 1571, do níž vložen text Grammatiky Beneše **Optáta** z Telče, Petra **Gzela** z Prahy a Václava **Philomathesa** z Jindřichova Hradce, Vídeň 1857. Náš citát je na s. 1.

[3] Bližší poučení o staročeských pramenech podává Z. **Tyl**, *Soupis pramenů Staročeského slovníku a jejich zkratek v Úvodních statích Staročeského slovníku*, hl. red. B. Havránek, Praha 1968, s. 50n.

[4] I. **Němec**, *Česká slova někdejší magické terminologie*, Listy filologické, 103, 1980, s. 32.

[5] V. **Vaněček**, *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945*, Praha 1975, s. 122.

Předchozí **Jaroslava Hlavsová: O počátcích českého jazykového zeměpisu**
Následující **Ludmila Švestková: Kálet prádlo**

© 2011 - HTML 4.01 - CSS 2.1